

Kirja-arvio

Thomas Slätis

Yhteiskuntakehitys viestinnän verkoissa

Eriksson, Kai (2012). *Viestinnän ajatus ja moderni aika*.

Sarja: Paradeigma. Helsinki: Tutkijaliitto, 150 s.

► Viestinnän kehitykseen perustuvat yhteiskunnalliset metaforat muodostavat tämän teoksen punaisen langan. Niiden avulla valaistetaan Yhdysvaltojen poliittista ja teknologista kehitystä 1800-luvun puolivälistä aina 1970-luvulle saakka. Lanka keritään kronologisesti kolmen viestintäteknologian, lennättimen, puhelimen ja varhaisten tietoverkkojen ympärille. Erikssonin mukaan kukin teknologia muodosti aikoinaan yhteiskunnallisia prosesseja tukevan ympäristön sekä tarjosi käsityksiä ja metaforia yhteiskunnan kuvaamiseen. Aluksi viestintä ja yhteiskunta ymmärrettiin organismina, jossa lennätin toimii hermostona. Puhelimen yleistyminen synnytti osaltaan ajatuksen yhteiskunnasta koneena. Informaatioverkkojen leviäminen taas vahvisti ajatuksen kybernetikasta, yhteiskunnasta itseään säätelevänä järjestelmänä. Yhteistä kaikille kolmelle jaksolle ja niiden metaforille on verkostoajatus.

Eriksson lähestyy tutkimuskohdettaan kahdesta näkökulmasta. Ensinnäkin hän käsittelee viestinnän konkreettista kehitystä ja ilmenemistä eri aikakausina lähinnä edellä mainitun kolmen teknologian valossa. Tarkastelussa ei mennä joukkoviestinten sisältöihin tai välineiden historiaan, eikä myöskään siihen, miten viestintäteknologioiden kehitys on konkreettisesti vaikuttanut Yhdysvaltojen kehitykseen. Toisaalta Eriksson tarkastelee viestinnän konkreettisista muodoista syntynyttä ontologiaa, eli niitä viestinnän käsitteellistämisen — ja käsittämisen — ongelmia ja puitteita, jotka olivat tarpeellisia kyseisen viestintäteknologian

synnylle. Kirjoittaja ikään kuin etsii langan hie-noimman kuidun, josta heijastuu olemassa olemattoman ilmiön muodostuminen ja sitä seuranneen käsitteen synty ja käyttö. Mikä on se tila, joka on mahdollistanut tietyn teknologian ja ajattelutavan?

Eriksson muodostaa kuvan viestinnän ontologisista ehdoista paikantamalla viestintäteknologian ja siihen sisältyvien ”mahdollisuuksien ajattelun” osaksi historiallisia ja käsitteellisiä yhteyksiään. Kirjoittaja pyrkii Foucault’n tavoin jälleenrakentamaan aikakauden mentaalihistorian nojautuen konkreettisiin rakenteisiin, tässä tapauksessa lennättimeen, puhelimeen ja tietoverkkoon. Lähtöpisteenä on Foucault’n käsite ”governmentality” eli ne järjestetyt käytännöt, ajattelutavat, tavoitteet ja tekniikat, joilla toimijoita hallitaan. Käsite itsessään jää tosin vähäiselle huomiolle. Kirjoittajan ote on sukua myös Andrew Feenbergille (2002), jonka mukaan sosiopoliittiset voimat muovaavat teknisiä valintoja, samalla kun ”teknologian muotoilu on poliittisilla seuraamuksilla rasiitettu ontologinen päätös” (emt. 3). Toisin sanoen, teknologian suhde yhteiskuntaan on joko instrumentaalinen tai substantiivinen riippuen siitä, palveleeko teknologia käyttäjiään työkaluna vai kehkeytyykö siitä yhteiskuntaa muovaava ilmiö.

Yhdistämällä nämä kaksi lähestymistapaa Eriksson tuo näkyviin, miten viestintäteknologia loi poliittista yhtenäisyyttä etenkin 1800-luvun maantieteellisesti ja poliittisesti hajanaisessa Yhdysvalloissa. Toisaalta tarkastelutapa nostaa esille, miten väestön koettu yhtenä-

syys on ollut edellytys sille, että viestinnän käsite voidaan ymmärtää yhteiskunnallisesti merkityksellisenä ilmiönä. Viestintäteknologian ja väestörakenteen nähdään siis sekä edellyttävän että muokkaavan toisiaan.

Kirjoittaja toteaa, että 1800-luvun loppupuolella ymmärrys viestinnästä ilmiönä kävi riippuvaiseksi ”jostain yleisemmästä käsitteellisestä kokonaisuudesta” (Eriksson 2012, 50). Kokonaisuuden tarjosi kansallisen yhtenäistämisen teema, jossa lennätinverkosto oli sekä yhtenäistämisen väline että muoto. Lennätimellä viestejä saattoi lähettää ympäri Pohjois-Amerikkaa, ja osaltaan tämä maanlaajuinen teknologinen verkosto symboloi Yhdysvaltojen yhtenäisyyttä. Vähitellen neutraaliksi ymmärretty lennätin ajautui yhteiskunnallisen kontrollin piiriin, mikä vahvisti viestinnän ja kontrollin välistä yhteyttä. Verkoston koettiin toimivan kuin hermosto, joka ulottuu maan kaukaisimpaan kolkkaan ja jota ohjaa hermokeskus kuin eläimillä konsanaan. Näin verkostosta syntyi ensimmäinen metafora, hermosto, joka merkitsi myös keskitetyn ohjauksen ajatuksen vahvistumista.

Niin sanotut progressivistit vertasivatkin viestintää ajatukseen yhteiskuntaorganismista, joka on itsetietoinen, tehokas ja moraalinen toimija. Yksilön sijaan progressivistit pitivät ryhmää yhteiskunnan ”eräänlaisena perusyksikkönä” (emt., 78–79) ja ajattelivat, että sosiaalinen ryhmä luo yksilön eikä päinvastoin. Heidän mukaansa viestintä on keskeinen tekijä yksilöiden yhdistäjänä ja ryhmien perustajana, mutta samalla viestintä on tehokas keino hallita yhteisöä. Tässä ajatuksessa kohtaavat myös kommunikaatio-sanat latinankielisen alkumuodon kaksi merkitystä, yhteinen (*communis*) ja jakaminen (*communicare*). Sanan kaksijakoisen etymologian ytimessä voi löytää sisäisen jännitteen. Kommunikaatio vahvistaa yhteisön keskeisiä siteitä, mutta toisaalta se paljastaa yhteisön toiminnan ulkopuolisille, haastaen ja uhaten yhteisön olemassaoloa.

Yhteiskuntaorganismiin perustuva hermostoajattelu korvautui konemetaforalla, kun puhelin yleisty viestintävälineenä viime vuosisadan alussa ja kun sen merkitys kasvoi organisaatioiden viestintä-, hallinto- ja valvontakei-

nona. Yhteiskunnan toiminnot alkoivat näytettyä toisiaan tukevinä komponentteina ja prosesseina valtavana koneistossa. Näiden osien suhteet toisiinsa olivat mekaanisia, alisteisia kehittämiselle ja ohjaukselle vastaavalla tavalla kuin tuotantoprosessit tieteellisessä liikkeenjohdossa. Kirjoittaja haastaakin lukijan miettimään konemetaforan suhdetta taylorismin funktionalistiseen ajattelutapaan ja pohtimaan metaforan merkitystä verkoston toimijoiden välisiä yhteyksiä kartoittavana mallina.

Kirjan kolmas ja pisin luku käsittelee niin kutsuttua kybernetiikkaa eli informaatioverkostojen pohjalta syntyneitä metaforaa yhteiskunnasta itseään säätelevänä järjestelmänä. Avatessaan kybernetiikan luomia kontrollijärjestelmiä kirjoittaja lähestyy näkyvimmin teoreettista lähtöpistettään, Foucault’n näkemystä toimijoiden hallinnasta. Yhteiskuntaa ohjaavat sen hallintaan luodut autonomiset, institutionaaliset rutiinit sekä tekniset järjestelmät. Viestinnän rooli näissä järjestelmissä on keskeinen. Se perustuu takaisin kytkeviin kehiin, jotka toimivat ulkoisesta ohjauksesta riippumatta ja ylläpitävät järjestelmän tasapainoa.

Eriksson käyttää esimerkkinä muun muassa 1950-luvulla ja 1960-luvun alussa kehitettyä, automaattiseen ilmatorjuntaan tarkoitettua SAGE-järjestelmää. Pyrkimyksenä oli luoda puolustusjärjestelmä, joka antureiden ja tietoverkkojen avulla huomaisi ilmahyökkäykset ja vastaisi niihin automaattisesti. Järjestelmän kehittämisellä on ollut huomattava merkitys sodanjälkeiselle kyberneettiselle – ja sen kautta laajemminkin yhteiskunnalliselle – ajattelulle. Tätä tieteellis-teknisten, institutionaalisten ja kulttuuristen rakenteiden välistä suhdetta Paul N. Edwards (1996) on tulkinnut Foucault’n ajatteluun perustuvalla käsitteellä ”suljetun maailman diskurssi” (*closed-world discourse*). Tietokone diskurssin teknisenä infrastruktuurina; sosiaaliset, poliittiset ja kulttuuriset instituutiot sekä kulttuurin sallimat subjektiiviset ja fiktiiviset merkitykset muodostavat kolmikannan, joiden vuorovaikutuksessa tieto, valta ja representaatiot saavat merkityksensä.

Abstrakteimmassa alkumuodossaan kontrollijärjestelmissä tapahtuva viestintä edustaa Erikssonin mukaan ”järjestystä ja merkitystä,

jota vastaan epäjärjestys ja kaaos asettuvat. Tämä kaaos on ei-viestintää, puhdasta viestimättömyyttä.” Koska kaaos ei ole kontrollijärjestelmässä tapahtuvan viestinnän piirissä, voidaan sitä ajatella vain viestinnän ”toisena”. Kontrollijärjestelmät ovat toisin sanoen viestinnän ilmiöitä, jotka edustavat ”negatiivisen entropian saarekkeitä kasvavan epäjärjestyksen valtameresssä”. (Emt., 104.) Kybernetiikkaan perustuvassa metaforassa viestinnän olemus ja merkitys ovat perustavanlaatuisesti muuttuneet vuosisata aikaisemmin vallinneesta hermostoajatuksesta.

Teoksen viimeinen luku punoo langoista lopulta kuvion siitä, miten metaforat tavoittavat viestinnän puhtaan muodon. Verkostoon perustuvia viestinnällisiä kehitysvaiheita voi kirjoittajan mukaan kuvata ”luonnolliseksi”, ”muokattavaksi” ja ”itseään muokkaavaksi”. Näitä metaforia ei kuitenkaan tule tulkita toisistaan erillisinä ajattelumalleina, vaan niitä yhdistää kunkin mallin lähtökohtana ollut sosiaalinen, poliittinen ja taloudellinen verkostoituneisuus, jotka yhdessä kertovat yhteiskuntakehityksestä viestinnän verkossa.

Viestinnän ajatus ja moderni aika on vahvimillaan siinä missä sen pitääkin, metaforia ja ajatustapojen muutosta kuvaavissa osioissa. Yllättävää on kuitenkin, teoksen otteesta huolimatta, sen osittainen historiallisuuden puute, etenkin perustavanlaatuisiin yhdysvaltalaisen yhteiskunnan mullistuksiin nähden. Esimerkiksi käsitellessään hermostometafora Eriksen kertoo 1800-luvun keskivaiheessa vallinneesta ajatuksesta, lennättimestä ”Unionin yhdistäjänä” – utopiasta, jossa lennätin toimii ”maailmanlaajuisena universaalikielenä” (Eriksson 2012, 21, 30). Teoksessa viitataan kuitenkin vain pari kertaa lennättimen merkitykseen Yhdysvaltain sisällissodassa (1861–1864). Kirjoittaja olisi voinut painottaa sodan vaikutusta tälle Amerikkaan jääneelle utopialle ja haastaa käsittelemänsä aikakauden yleistä teknologiamyönteistä suhtautumista. Jos lisäksi ottaa huomioon sodan merkittävän vaikutuksen teknologian kehittymiselle yleensä, ja erityisesti lennättimen strategisen merkityksen tiedon välittämiseksi, olisi ollut perusteltua tarkastella ajanjaksoa tarkemmin.

Kirjan keskeinen argumentti, joka perustuu ilmiöiden jatkuvaan keskinäiseen riippuvuuteen, on samalla sekä teoksen vahvuus että heikkous. Eriksson osoittaa, miten viestinnän moderni historia ja yhteiskunnallisten toimintatapojen muotoutuminen etenivät rinnakkain. Toisaalta argumentti poikii paikoittain ristiriitoja kirjan perusolettamuksen kanssa ja ajaa kirjoittajan argumentin kehäpäätelmään. Tästä huolimatta Eriksson tarjoaa varsin kiinnostavan ja ajatuksia herättävän diakronisen katsauksen viestinnän kehitykseen. Viestintä sekä ontologisenä käsitteenä että konkreettisenä ilmiönä muodostui varsin merkittäväksi modernin yhteiskunnan muovaajaksi. Historiallinen katsaus loppuu 1970-lukuun, ja olisikin kiinnostavaa lukea Erikssonin ajatuksia siitä, millaisia yhteiskunnallisia metaforia viestinnän kehitys on synnyttänyt viimeisten 40 vuoden aikana.

Teos perustuu kirjoittajan julkaisemaan kirjaan ja useampaan artikkeliin, joissa käsitellään samaa tematiikkaa. Kustannustoimittaja olisi voinut karsia joitain tekstissä toistuvia ilmaisuja ja tarkistaa viiteluetteloa. Osa mainituista lähteistä puuttuu tyystin.

Kirja on julkaistu Tutkijaliiton *Paradeigma*-sarjassa, joka ”tuo suomalaisen kulttuuriin tuulahduksen mannermaisista filosofeista ja yhteiskuntateoreettisista keskusteluista”. Tämmäntyyppisiin puheenvuoroihin sopii hyvin, että kirjoittaja tulisi selvemmin näkyviin ja argumentoisi omalla äänellään. Näin teos olisi sosiologian ja viestinnän tutkijoiden ja ystävien lisäksi helpommin lähestyttävissä myös laajemmalle yhteiskunnasta ja viestinnästä kiinnostuneelle yleisölle.

Kirjallisuus

- Edwards, Paul N. (1996). *The Closed World: Computers and the Politics of Discourse in Cold War America*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Feenberg, Andrew (2002). *Transforming Technology: A Critical Theory Revisited*. Oxford: Oxford University Press.